Tomas Riad: Direktörstal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2015

Talare
Tomas Riad
Svenska Akademiens direktör

Datum
20 december 2015

Plats
Stora börssalen

Omständigheter
Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst, som årligen äger rum den 20 december. Akademiens direktör Tomas Riad öppnade sammankomsten med ett tal, där han konstaterade att den rikedom av språk, som föreligger inom Europa, oftast ses som ett praktiskt problem, en fråga enbart om kommunikation. En språkutveckling, som av detta skäl bara stärker ett enstaka språk, på de övrigas bekostnad, är emellertid olycklig. Direktören fortsatte med att säga att ”unionstanken bygger, å ena sidan på en planering för en gemensam framtid baserad på gemensamma värderingar ---, å andra sidan på respekten för olikheter mellan nationer, regioner och individer. Detta är den så kallade kulturella mångfalden och den bärs i allt väsentligt av språken”. Direktören framhöll vidare att om den kulturella mångfalden utarmas kommer de mindre språkens brukare att marginaliseras och konstaterade att ”en fortgående marginalisering befrämjar missnöje och nationalism av fel sort”. Samtidigt kan en balanserad och framsynt språkpolitik vara ”ett magnifikt verktyg för att skapa integration och harmonisering”.

När det blivande helgonet Lutgard, född i Tongeren 1182 i flamländska Belgien, först gick i kloster vid tolv års ålder, var det inte för att hon hade känt en kallelse, utan för att hennes hemgift hade gått åt i hennes fars misslyckade affärer. Utan hemgift var utsikterna till giftermål små. Lutgard var söt, klädintresserad och gillade att ha kul. Hon bodde visserligen på klostret men kunde komma och gå som hon ville, och ta emot vilka besökare hon ville.
Nu kom en dag Jesus på besök, visade Lutgard sina sår och krävde att hon skulle älska bara honom. Så kom det sig att hon vid tjugo års ålder bestämde sig för att bli nunna hos benediktinerna. Några av de andra systrarna var skeptiska till Lutgards nyvunna religiösa entusiasm och tänkte att det där nog inte skulle hålla i sig särskilt länge. Men det gjorde det, och under de kommande tolv åren återsåg Lutgard Jesus många gånger – det berättas att hon brukade småprata med honom medan hon utförde sina sysslor. Hon träffade också flera helgon, hon uppvisade vid något tillfälle passionstidens stigmata och hon leviterade. Dessa mirakel var i medeltiden starkt meriterande, och de andra benediktinerna ville nu gärna ha Lutgard till abbedissa. Men det ville inte hon. Istället bestämde hon sig för att uppleta ett kloster med strängare regim och flyttade snart till de franska cistercienserna i Aywières/Awirs, strax söder om Liège i Vallonien. Idag tillryggaläggs denna sträcka på blott en halvtimme i bil. Också efter medeltidens mått är distansen inte lång, men den går över språkgränsen från nederländska till franska, således från germanska språk till romanska språk.

Därmed hade Lutgard ett nytt språk att erövra. Och hon tyckte det var svårt. Inledningsvis försökte hon minimera den språkliga exponeringen genom att i klostret lägga på sig olika tysthetslöften, men det var ju inte en hållbar strategi i längden. Det här var långt före studieförbundens tid och inte heller SFI var uppfunnet. Så Lutgard gjorde som man ofta gjorde på den tiden. Hon gick till den heliga jungfrun för att be henne om hjälp och råd.

– Heliga moder, jag kom hit till Awirs för att jag inte ville bli abbedissa, men nu har jag så svårt att lära mig franska. Hur ska jag göra?

Den heliga modern lyssnade uppmärksamt, böjde sitt huvud lätt och höll ut händerna.

Och då skedde ett under.

Med blicken ömt fästad på Lutgard sade Vår Fru:

– Jag ska se till att du *aldrig* lär dig franska. Då kan du heller inte bli vald till abbedissa här i Awirs, för det är ett förkunskapskrav för jobbet.

Och så blev det. Det står i Lutgards levnadsteckning, författad av Thomas av Cantimpré ett par år efter hennes död 1246, att hon, livet ut, förblev ”mirakulöst oförmögen att lära sig franska”.

I EU:s vitbok om utbildning, *Lära och lära ut – på väg mot kunskapssamhället*, från 1995, sätter man upp ett tydligt mål för EU-medborgarna vad gäller språkkunskaper. Man vill att utbildningen ska ge färdigheter i tre europeiska språk, och med det menar man tre av de språk som talas inom gemenskapen. Modersmålet är självklart ett av språken, men förutom det kan det till exempel vara ett viktigt språk i närområdet. För infödda luxemburgare som talar Lëtzebuergesch hemma, blir det sannolikt franska, för danskar i södra Jylland gärna tyska, och för invånare i Baskien lämpligen spanska om man bor söder om Pyrenéerna. Tvåspråkighet i sådana regioner underlättar kommunikationen, bejakar språklig och kulturell identitet och gynnar därför sämja och social samvaro. Det tredje språket då? Möjligen fanns det fortfarande för tjugo år sedan liv i den radikala tanken att det *inte* måste vara engelska. Budskapet i vitboken tycks hursomhelst hittills mest ha gett en skjuts åt just engelskan i Europa, t.ex. i form av skolundervisning på engelska i länder där engelska inte talas som modersmål.

Tretton år senare, 2008, kom en läsvärd men mindre känd skrift som närmar sig språkfrågan från ett mer renodlat humanistiskt håll. Beställare och avsändare är EU-kommissionen. Den svenska versionen heter *En nyttig utmaning – Den språkliga mångfalden kan förena EU* och är skriven av en expertgrupp för interkulturell dialog, bestående av författare, filosofer,

kulturinstitutföreståndare och en f.d. utbildningsminister. I den framläggs ett förslag till hållning inför den rikedom av språk som föreligger inom Europa. Man tänker gärna på denna rikedom som en form av komplexitet och språkfrågan blir därmed lätt betraktad som ett praktiskt problem, en fråga om kommunikationsmedium, där man föreställer sig situationer som patentdiskussioner, klimatförhandlingar eller polisiärt samarbete. Det verkar opraktiskt med så många språk, tänker tjänstemannen. Är det inte rimligast att låta engelskan fortsätta att öka sin naturliga dominans när den nu har en reell funktion som lingua franca för så många som rör sig in i, ut ur, inom och utom Europa? Att välja denna väg för språkpolitiken, den naturliga tröghetens väg, skulle dock med tiden leda till att tyskans och till och med franskans ställning som kommunikationsspråk mellan länder urholkades ytterligare.

Ingen vill riktigt formulera sig kring den här processen, i varje fall inte särskilt detaljerat, och skälet är att en sådan utveckling egentligen inte är önskvärd för någon. En språkutveckling som bara stärker engelskan hotar nämligen allas ansikten, för att använda ett uttryck från samtalsforskningen. I en kulturkrets, formell som EU eller konventionell som Europa, sätts gemensamma värden på spel när språksituationen kommer upp till diskussion. Unionstanken bygger å ena sidan på en planering för en gemensam framtid baserad på gemensamma värderingar och med gemensamma ekonomiska och strategiska mål, å andra sidan på respekten för olikheter mellan nationer, regioner och individer. Detta är den så kallade kulturella mångfalden, och den bärs i allt väsentligt av språken. Utan en språkpolitik som har ett långsiktigt överlevnadsvärde kommer den kulturella mångfalden att utarmas, inte i första hand för att man inte kommer att kunna utföra gemensamt arbete med småspråken som medium, utan för att folk som talar dessa småspråk – och hit hör i denna berättelse alltså bl.a. italienska, bulgariska och svenska – kommer att känna sig marginaliserade. En fortgående marginalisering befrämjar missnöje och nationalism av fel sort. Ett språk vars roll är att maka på sig vid interaktion med andra inom Europa kan inte bidra till att ingjuta entusiasm hos sina talare för den större gemenskapen. Denna insikt – att språken är själva mångfalden – är bärande hos författarna till *En nyttig utmaning*. Pudelns kärna är som så ofta hur problemet formuleras. Och en språkpolitik som är formulerad på rätt sätt kan, enligt rapportförfattarna, vara ett ”magnifikt verktyg för att skapa integration och harmonisering”.

Det centrala och nya i förslaget gäller den bilaterala kontakten mellan länder. Där är språkkunskaper och kulturell förståelse ytterst värdefulla, menar man, och därför bör kommunikationen mellan befolkningarna framför allt försiggå

på de språk som talas i respektive land, och inte på ett tredje språk. För att uppnå detta för så många som möjligt föreslår författarna att varje medborgare ska få eller skaffa sig ett *personligt adoptivspråk*. Detta språk, som kan vara vilket som helst, ska man få studera så att man blir riktigt duktig. Häri ligger den egentliga utmaningen för de enskilda utbildningssystemen. Valet av det personliga adoptivspråket skulle styras av en rad personliga motiv som är kopplade till individens tillvaro, familjeband, yrkesintresse, kulturella preferenser, intellektuella nyfikenhet etc. Eller också skulle det kunna vara något av de språk som ens skola utsett till särskilda profilspråk.

Man gör i förslaget en klok, kanske genial, boskillnad mellan internationell kommunikation, där engelska eller kanske franska används, och bilateral kommunikation, där adoptivspråken kommer till användning, så att de två språkval som de flesta individer kommer att ställas inför inte orsakar någon konkurrens, eftersom de valda språken tjänar olika syften. I förlängningen skulle det i varje land finnas tillräckligt många talare som tillsammans kunde varje annat EU-lands språk. Ur denna grupp kunde talare rekryteras för de olika utbyten som är aktuella inom ekonomi, kultur, utbildning osv.

EU är en organisation som skulle kunna understödja en utbildningsreform som denna, och som nog också skulle dra den största nyttan av den, men frågan som sådan är inte i principiell mening EU-anknuten, vilket blir tydligt när man börjar tänka på hur det skulle gå till i enskilda länder, t.ex. Sverige. För invandrade nya svenskar skulle svenska vara det naturliga adoptivspråket. För infödda svenskar skulle säkert tyska, franska och spanska fortsätta vara populära också som adoptivspråk. Men sedan skulle det finnas personer som valde mer opåtänkta språk som lettiska, rumänska eller maltesiska. Någon skola skulle kanske profilera sig med ungerska, en annan med slovenska. Man kan också tänka sig att vi mycket snart skulle kunna ha utmärkt språkundervisning i arabiska, somaliska, kurdiska och persiska, för att nu ta några utomeuropeiska språk som är stora i Sverige. Kombinationen av kunskaper i något av dessa språk och kunskaper i svenska kommer för lång tid framåt att vara av ytterst stort värde.

Men hurdant är egentligen vårt förhållande till språk och språkkunskaper i Sverige? Fram till mitten av förra seklet var den officiella svenska språkideologin uttalat *assimilationistisk*. Svenskan var självklart samhällsbärande och den var heller inte utmanad. Samer och finnar i Sverige fick anpassa sig, situationen uppfattades inte som särskilt komplicerad. Men sedan hände något, och från 60-talet har den officiella samhällsideologin istället varit *pluralistisk*.

Inställningen till språklig och kulturell mångfald ändrades alltså. Nu infördes hemspråksundervisningen. I utlandet var man mäkta imponerad av svenskarnas förståelse för förstaspråkets betydelse för individens skolgång. Om detta skifte kan man läsa i Vetenskapsrådets rapport *Flerspråkighet – en forskningsöversikt* från 2012, redigerad av Kenneth Hyltenstam, Monica Axelsson och Inger Lindberg.

Skiftet innebar nu inte att den assimilationistiska ideologin helt försvann, särskilt inte på gräsrotsnivå, där det hela tiden funnits common sense-föreställningar som att alla ska behärska huvudspråket. Båda ideologierna har fortlevat parallellt. Kulmen inträffade i samband med genomförandet av språklagen 2009, där både det pluralistiska och det assimilationistiska, efter en lång och något plågad debatt, till slut skrevs in i *samma* lagtext. Det pluralistiska bejakas i och med erkännandet av svenskt teckenspråk och Sveriges fem minoritetsspråk (finska, meänkieli, romani chib, jiddisch och samiska). Det pluralistiska bejakas också av de skrivningar som finns om dem som har annat modersmål än svenska. Detta var liksom det självklara, och mycket av det fanns redan på plats i tidigare riksdagsbeslut. Men språklagen bejakar också det assimilationistiska i och med att svenskan utnämns till huvudspråk i Sverige och därför bör behärskas så bra som möjligt av så många som möjligt. Hyltenstam noterar att den gemensamma lagen på ett symboliskt plan signalerar en språkpolitik som vill ta hänsyn till ”den flerspråkiga repertoaren hos alla talare i Sverige oavsett deras modersmål”.

Vilket förhållningssätt man än intar har det hittills varit ett mycket stort avstånd mellan ideologi och genomförande. Särskilt tydligt är att de regelverk som är byggda på ideologin om mångfalden inte har motsvarats av en kunskapsbaserad implementering i verksamheterna som sådana. När rapporten om flerspråkighet skrevs – för tre korta år sedan – hade 20 procent av våra skolelever rätt till modersmålsundervisning och 150 000 vuxna rätt till SFI, siffror som har åldrats snabbt det senaste året. Att hantera detta är en mycket stor och växande uppgift. Mycket av den kritik som framförts mot t.ex. SFI har haft karaktären av skott på pianisten, eftersom avståndet mellan regelverkets intentioner och genomförandet av dem är så stort, vilket betyder att beslutsfattarna antingen är utpräglade önsketänkare eller att de helt enkelt är omedvetna om vad som krävs för att uppnå önskade språkliga mål. Det behövs nog fler och bättre utbildade pianister, men det skulle heller inte skada med ett bättre partitur.

För oss i Sverige skulle idén med personliga adoptivspråk kunna erbjuda en möjlighet att minska avståndet mellan å ena sidan idealet om kulturell mångfald

– där ser vi oss som representanter för en grundläggande humanism – och å andra sidan en seriös implementering av språkkunskapsmålen – och där behövs alltså lite grundläggande humaniora. Glappet mellan ideologi och verklighet märks på flera sätt. De vackra orden om mångkultur motsvaras exempelvis inte av våra nuvarande kunskaper i s.k. moderna språk. I språk som franska och tyska minskar kunskaperna år för år, och universiteten tar emot studenter med allt sämre förkunskaper än tidigare i en tid när läget för utbyten och annan språklig stimulans egentligen bara har blivit bättre. Enligt läroplanen ska man kunna samtala, läsa och förstå på det främmande språket efter avslutad skolgång. Men hur många nyutsprungna studenter plockar med självförtroende upp en bok på tyska, franska eller spanska? Eller egentligen ens på engelska? Vi värderar dock kunskaper i främmande språk mycket högt och imponeras när någon talar flytande tyska, japanska eller ryska. Men samtidigt vet vi inte vad vi ska göra med de nya svenskarnas flerspråkighet, vilken ju inte tycks föra med sig så mycket prestige. Vi tror att vi kan switcha över till English i skolundervisningen och språkbada våra gymnasister fram till flytande engelska utan att den fortsatta utvecklingen av deras svenska hämmas det minsta. Men samtidigt vet vi hur viktigt det är med stöd i förstaspråket för alla andra. Det finns en rad motsägelser av det här slaget.

För att överbrygga dem kunde man kanske formulera målen mer precist och göra en konsekvensanalys av vilka olika typer av undervisning som krävs för att uppnå målen. Det finns specialiserade institutioner som vet hur man gör detta, t.ex. Försvarets tolkskola och diverse språkinstitut runt om i Europa, vilka har att leverera efter beställning på ett tydligare sätt än svenska skolor och universitet. Rimliga åtgärder för skolan vore sannolikt att börja mycket tidigare med adoptivspråket, varva intensiva pluggperioder med extensiva läsperioder och etablera regelbundna utbyten med skolor i adoptivspråkslandet. Vinsterna från en sådan omläggning skulle för samhällets del börja med stävjandet av den kapitalförstörelse som just nu pågår i form av alla sammanlagda skoltimmar som inte avsätter användbar språkfärdighet efter skolåldern.

Idén med personliga adoptivspråk skulle också i ett slag sammankoppla de infödda skolelevernas inhämtande av ett främmande språk med de invandrade elevernas inhämtande av svenska. Det skulle ge förutsättningar för en djup förståelse av hur utmaningarna ser ut för de nya svenskarna, både språkligt och kulturellt. Vi skulle få en jämställdhet inom landet mellan inlärning av franska, grekiska, estniska och svenska som adoptivspråk. Denna något höjda ambitionsnivå vore hälsosam för alla. Vi måste ju ändå anstränga oss för att möta varandra där vi är, eftersom människor inte är alldeles som neutriner.

Visserligen har vi massa, och det finns en massa av oss, men vi byter inte utan vidare identitet under vår färd.

De medeltida undrens tid är nog förbi. Det mirakulösa med vårt helgon Lutgard från Tongeren var att hon *inte* kunde lära sig franska. Att lära sig ett främmande språk har aldrig varit ett under. Den språkförbistring som blev straffet för babelstornet kommer inte att reverseras av en gudom, men den kan hanteras av människorna – på komvux, i småskolan, på gymnasiet och vid universiteten. Ett under är heller inte ens den nyligen rapporterade återföringen av ett hårdkokt ägg till dess okokta tillstånd, ty så fort man förstår och beskriver processen (det handlar i det här fallet om att dra sönder proteinbindningar) spricker trollet i morgonsolen. Detta är kunskapens magi. Och i ett Europa som just nu utmanas inte bara ekonomiskt och logistiskt, utan som också har fått sin humanistiska självbild lagd i ett prövande släpljus, behövs den sortens magi. Vi bör alltså skicka vår Lutgard på kurs.

Källa
Hämtat från svenskaakademien.se (2023-12-20)

Taggar
2010-tal, 2015, Man, Svenska Akademien

URI
https://www.svenskatal.se/tale/tomas-riad-direktorstal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2015